

KAS YRA KNYGOS ISTORIJA* ?

ROBERT DARNTON

Prinstono universiteto Istorijos departamentas, JAV

Histoire du livre (knygos istorija) Prancūzijoje, *Geschichte des Buchwesens* (knygos istorija) Vokietijoje, *history of books* (knygų istorija) arba *of the book* (knygos istorija) angliškai kalbančiuose kraštuose – pavadinimas skiriasi, tačiau visur ji pripažįstama kaip nauja svarbi disciplina. Knygos istorija galėtų būti vadinama netgi socialinės ir kultūrinės komunikacijos, vykstančios per spaudą, istorija (jeigu šis pavadinimas nebūtų toks „griozdiškas“) todėl, kad jos tikslas yra suprasti, kaip spaudos dėka perduodamos idėjos ir kokia buvo spausdinto žodžio įtaka žmonių mintims ir elgesiui per pastaruosius 500 metų. Vieni knygos istorikai tyrinėja laikotarpį iki spaudos išradimo. Kiti spaudos tyrinėtojai sutelkia dėmesį į laikraščius ir kitas neknygines formas. Tyrimai gali būti plėtojami įvairiomis kryptimis, tačiau dažniausiai domimasi po Gutenbergo laikų išspausdintomis knygomis. Ši tyrimų sritis pastaraisiais metais rutuliojasi taip sparčiai, jog panašu, kad išsikovsky mokslinės disciplinos statusą ir vietą šalia tokių mokslo sričių kaip mokslo ir meno istorija.

Kad ir kuo taptų knygos istorija ateityje, jos praeitis rodo, kaip pažinimo sritis gali įgyti tam tikrą mokslinį identitetą. Ji atsirado iš konvergencijos kelių disciplinų, nagrinėjančių panašias, su komunikacijos procesu susijusias problemas. Iš pradžių nesusijusių mokslo sričių problemos įgijo konkrečių klausimų formą: Kas yra Shakespeare'o tekstų originalai? Kokia buvo Prancūzų revoliucijos priežastis? Koks ryšys tarp visuomenės kultūros ir socialinės stratifikacijos? Ieškodami atsakymų į šiuos klausimus, tyrinėtojai pasijuto žengiantys niekieno žemės keliais, išsidriekusiems įvairių pažinimo sričių sankirtoje. Jie nusprendė sukurti atskirą sritį, suvienijančią istorikus, rašto tyrinėtojus, sociologus, bibliotekinius ir visus kitus, besistengiančius suprasti knygą kaip istorijos veiksnį. Atsirado knygos istorijos žurnalai, mokslinio tyrimo centrai, vyko konferencijos, susibūrė lektorių grupės. Ši sritis įtraukė tiek senus, tiek jaunus tyrinėtojus. Ir nors šie tyrinėtojai nesugalvojo nei slaptažodžio, nei slapto rankos paspaudimo, neišaugino ir naujos kartos mokslo daktarų, tačiau jie gali vienas kitą pažinti iš akių. Jie priklauso vienai iš retų humanitarinių mokslų sričių, pasižyminčių jaudinančiomis naujomis idėjomis ir plačiais užmojais.

Tačiau knygos istorija neprasidėjo vakar. Jos užuomazgų yra Renesanso moksle, o gal dar anksčiau, ji sparčiai rutuliojosi XIX amžiuje, kai knygos, kaip mate-

* Manome, kad R. Darntono teoriniai samprotavimai, pirmą kartą paskelbti Bostono konferencijoje „Knygos ir visuomenė istorijos procese“ („Books and society in history“), įvykusioje 1980 m. birželio 24–28 d., ir publikuoti konferencijos medžiagos rinkinyje *Books and society in history* / Ed. by K. E. Carpenter. New York ; London, 1983. XXIII, 254 p. bei vėliau išspausdinti žurnale *Daedalus. Journal of the American Academy of Arts and Sciences*. CXI (1982), Nr 3, p. 65–83, bus įdomūs ir „Knygotyros“ skaitytojams.

rialaus objekto, tyrinėjimas davė impulsą analitinei bibliografijai atsirasti Anglijoje. Dabartinių knygos istorijos darbų įtaką reikia ieškoti tokiuose leidiniuose kaip „The Library“ ir „Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel“ arba Chartijų mokyklos (*École des chartes*) publikacijos. Naudos tendencijos išryškėjo Prancūzijoje 1960 metais. Jos įleido šaknis tokiose institucijose kaip Praktinė aukštojo mokslo mokykla (*École pratique des hautes études*) ir išplito per tokias publikacijas kaip Lucieno Febre ir Henri Jeano Martino veikalas „L'Apparation du livre“ („Knygos atsiradimas“, 1958) ir grupės autorių, susijusių su šeštuoju Praktinės aukštojo mokslo mokyklos skyriumi (*VI Section École pratique des hautes études*), veikalas „Livre et société dans la France du XVIIIe siècle“ („Knyga ir visuomenė XVIII a. Prancūzijoje“, 2 t., 1965–1970).

Naujieji knygos istorikai pasirinko objektą iš „Analų mokyklos“ socialinės ekonominės istorijos temų. Užuo nagrinėję bibliografijos subtilybes, jie pabandė išsiaiškinti svarbiausius knygų gamybos ir naudojimo modelius tam tikrais istoriniais laikotarpiais, kaupė statistinius duomenis iš prašymų privilegijoms gauti (tam tikra autorinių teisių rūšis), analizavo asmeninių bibliotekų fondus, tyrinėjo ideologines sroves ir tokius pamirštus žanrus kaip *Bibliothèque bleue* (*Žydroji biblioteka*, pigios brošiūros minkštais viršeliais). Retos knygos ir puošnūs leidiniai jiems nebuvo įdomūs. Priešingai, daugiausia dėmesio knygos istorikai kreipė į paprastas knygas, nes norėjo ištirti eilinių žmonių skaitymo patirtį. Jie iškėlė paprastumo fenomeną nežinomoje šviesoje, parodydami, kaip tradicinė kultūra visos visuomenės raštingumo fazėje ryškiai nusveria avangardinę. Nors jie ir nepadarė svarių išvadų, tačiau pademonstravo, kokie svarbūs yra nauji klausimai, nauji metodai ir šaltinių naudojimas¹.

Naujųjų knygos istorikų patirtis paplito Europoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose, sustiprindama vietines tradicijas: suvokimo studijas Vokietijoje, spausdinimo istorijos tyrimus Britanijoje. Tarpusavyje artimi savo išipareigojimais, bendromis iniciatyvomis ir įkvėpti naujų idėjų, knygos istorikai pradėjo susitikinėti iš pradžių kavinėse, o vėliau ir konferencijose. Jie sukūrė naujus leidinius: „Publishing History“, „Nouvelles du livre ancien“, „Revue française d'histoire du livre“ (naujas serijas), „Buchhandelsgeschichte“ ir „Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte“.

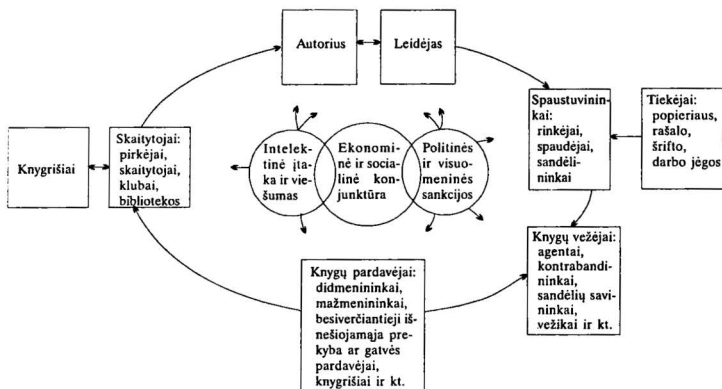
¹ Be anksčiau minėtų knygų, tokių darbų pavyzdžiai taip pat yra Henri-Jean Martin, *Livre, pouvoir et société Paris au XVIIe siècle (1598–1701)*, 2 t. (Geneva, 1969); Jean Quéniart, *L'imprimerie et la librairie Rouen au XVIIIe siècle* (Paris, 1969); René Moulins, *L'imprimerie la librairie et la presse Avignon au XVIIIe siècle* (Grenoble, 1974) ir Frédéric Barbier, *Trois cents ans de librairie et d'imprimerie: Berger-Levrault, 1676–1830* (Geneva, 1979), išspausdintas serijoje *Histoire et civilisation du livre*, kuri apima kelias panašaus turinio monografijas. Daug prancūzų autorių darbų pasirodė kaip straipsniai leidinyje *Revue française d'histoire du livre*. Kad susipažintumė su šios srities dviem ypač reikšmingais nuolatiniais bendradarbiais, žiūrėkite: Roger Chartier ir Daniel Roche, „Le livre, un changement de perspective“, *Faire de l'histoire* (Paris, 1974) 3:115–136; Roger Chartier ir Daniel Roche, „L'Histoire quantitative du livre“, *Revue française d'histoire du livre*, No. 16:3–27. Taip pat žiūrėkite: Robert Darnton, „Reading, Writing, and Publishing in Eighteenth-Century France: A Case Study in the Sociology of Literature“, *Daedalus* (Winter, 1971): 214–256; Raymond Birn, „Livre et société after ten Years: Formation of a Discipline“, *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*. 151 (1976):287–312.

Taip pat įkūrė naujus centrus: Knygos studijų institutą (*Institut d'étude du livre*) Paryžiuje, Knygininkystės istorijos tyrimo grupę (*Arbeitskreis für Geschichte des Buchwesens*) Volfenbiutelyje, Knygos centrą (*Center for the Book*) Kongreso bibliotekoje. Konferencijos, seminarai Ženevoje, Paryžiuje, Bostone, Vorčesteryje. Volfenbiutelyje, Atėnuose (čia paminėta tik dalis jų, įvykusių per pastaruosius ketverius metus) paskleidė tyrimų rezultatus tarptautiniu mastu. Po Bostono konferencijos, kuri įvyko 1980 metų birželyje, knygų istorija tapo turtinga ir įvairiapuse mokslo sritimi.

Pasirodė, kad tai yra tokia plati sritis, kad ją tegalima prilyginti tropiniam miškui. Tyrinėtojas vos gali prasiskinti kelią. Kiekviename žingsnyje jis išipainioja žurnalų straipsnių trake ir yra klaidinamas tokių susikertančių disciplinų kaip analitinė bibliografija, vedanti viena kryptimi, ir mokslo sociologija, vedanti kita kryptimi, tuo tarpu istorija, anglų ar lyginamoji literatūra pretenduoja į susikertančias sritis. Tyrinėtoją tarsi supa naujovės – *la nouvelle bibliographie matérielle* (naujoji materialioji bibliografija), *the new literary history* (naujoji raštijos istorija) – ir klaidina konkuruojančios metodologijos, kurias pasitelkęs jis galėtų lyginti leidimus, kaupti statistiką, iššifruoti autorines teises, nugalėti rankraščių kalnus, kilnoti rekonstruotų spausdinimo staklių skersinį ir atlikti skaitytojų mąstymo procesų psichoanalizę. Knygos istoriją taip užgriuvo pagalbinės disciplinos, kad nebematyti jos svarbiausių bruožų. Kaip gali knygos istorikas nesirūpinti bibliotekų istorija, leidybos, popieriaus, spausdinimo ir skaitymo istorija? Kita vertus, kaip jis gali perimti visas technologijas, ypač jei jos pasirodo tokiomis išpūdingomis užsienietiškomis formuliotėmis kaip *Geschichte der Appellstruktur* arba *Bibliométrie bibliologique* (bibliologinė bibliometrija)?

Kad būtų galima atsiriboti nuo tarpdisciplininio siautėjimo ir pamatyti objekto visumą, praverstų bendras knygos atsiradimo ir jos plitimo visuomenėje analizės modelis (žiūrėti schemą). Be abejonės, po spausdinimo išradimo skirtingose vietovėse ir skirtingu laiku sąlygos taip keitėsi, kad neverta tuščiai tikėtis, jog kiekvienos knygos biografija atitiks tą patį modelį. Tačiau spausdintos knygos paprastai apsuka tą patį gyvenimo ratą. Jis gali būti apibūdinamas kaip komunikacijos ciklas, einantis nuo autoriaus prie leidėjo (jeigu knygų prekybininkas nešiima šio vaidmens), spaustuvininko, tiekėjo, knygų pardavėjo ir skaitytojo. Šį ratą baigia skaitytojas, nes jis daro įtaką autoriui tiek prieš, tiek po kūrimo akto. Autoriai patys yra skaitytojai. Skaitydami ir bendraudami su kitais skaitytojais ir rašytojais, jie formuoja nuomonę apie žanrą, stilių ir bendrą literatūros suvokimą, kuris savo ruožtu daro įtaką tekstams, ir nesvarbu, ar būtų eilijuojami Shakespeare'o sonetai, ar sudarinėjama radijo interviu instrukcija. Rašytojas savo kūriniais gali reaguoti į ankstesnių savo darbų kritiką ar numatyti būsimą reakciją į tekstus. Jis savo kūrinį adresuoja numanomam skaitytojui ir gauna žinių iš numanomo recenzento. Taip ratas apsisuka. Žinios perduodamos jas transformuojant *en route* (kelyje), kai iš minčių jos virsta raidėmis, spaudos ženklais ir vėl sugrįžta kaip mintys. Knygos istorija nagrinėja kiekvieną šio proceso fazę ir visą procesą kaip visumą, taip pat visas jo variacijas laiko ir erdvės atžvilgiu, jo ryšius su ekonominėmis, politinėmis ir kultūrinėmis sistemomis.

KOMUNIKACIJOS CIKLAS

Tai yra labai sudėtingas išsipareigojimas. Kad kuo geriau įvykdytų savo užduotį, knygos istorikai paprastai nagrinėja vieną kurį nors komunikacijos ciklo segmentą ir analizuoja jį pasitelkdami tam tikros disciplinos metodiką, pavyzdžiui, spausdinimo tyrimui taiko analitinės bibliografijos metodus. Tačiau atskiros dalys, nesusijusios su visuma, netenka prasmės, o tam tikras apibendrinamasis požiūris į knygą, kaip komunikacijos priemonę, būtinas tam, kad būtų išvengta knygos istorijos padalijimo į siauras sritis, atskirtas nuo kitų savita savo technika ir abipusiu nesupratimu. Schemoje pateiktas modelis padeda nagrinėti visą komunikacijos procesą. Jis turėtų tikti visiems spausdintos knygos istorijos periodams analizuoti (rankraštinės knygos bus tyrinėjamos atskirai), tačiau aš pritaikysiu šį modelį nagrinėdamas laikotarpį, kurį žinau geriausiai – XVIII amžių, ir nuosekliai aptarsiu visas fazes atskleisdamas, kaip kiekviena iš jų yra susijusi su: 1) kita veikla, kurią tam tikras asmuo atlieka tam tikroje ciklo dalyje, 2) kitais asmenimis toje pačioje ciklo dalyje, 3) kitais asmenimis kitose ciklo dalyse, 4) kitais visuomenės elementais. Pirmosios trys fazės tiesiogiai susijusios su teksto transmisija; ketvirtajai daro įtaką nuolat besikeičiantys išoriniai poveikiai. Siekdamas paprastumo sumažinau juos iki svarbiausių trijų kategorijų, apibrėžtų schemos centre.

Modeliai pasižymi tuo, kad yra visai pamiršamas žmogus. Kad suteikčiau jam gyvybės ir kraujo ir parodyčiau jo naudingumą konkrečiu atveju, pritaikysiu šį modelį Voltaire'o veikalo „Questions sur l'Encyclopédie“ („Enciklopedijos klausimai“) spausdinimo istorijai. Tai buvo svarbus Šviečiamosios epochos kūrinys,

palietęs daugumos XVI.I amžiaus knygos pasaulio žmonių gyvenimus. Jo transmisijos ciklą galima pradėti bet kurioje dalyje, pavyzdžiui, kūrybos studijoje, kai Voltaire'as kūrė savo tekstą ir vadovavo jo platinimui, siekdamas pasipriešinti religinei netolerancijai, kaip teigia jo biografai; arba spausdinimo studijoje, kai bibliografinės analizės dėka galima išsiaiškinti leidimų gausumą; arba šiam veikalui plintant bibliotekose, kuriose Voltaire'o darbai užėmė išpūdingą lentynų dalį, kaip rodo raštijos istorikų statistinės studijos². Tačiau norėčiau panagrinėti mažiausiai ištirtą grandį – platinimo procesą, t. y. knygų prekybininko, šiuo atveju Isaaco Pierre'o Rigaud iš Monpeljė, vaidmenį, aptardamas jį anksčiau minėtais keturiais aspektais³.

1. 1770 m. rugpjūčio 6 d. Rigaud užsakė trisdešimt egzempliorių „Questions“ („Klausimų“), išleistų aštunto formato aštuoniais tomis. Ši veiklą Nešatelio spaustuvių draugija (Société typographique de Neuchâtel, STN) neseniai pradėjo spausdinti Prūsijai priklausančioje Nešatelio teritorijoje, esančioje švediškojoje Prancūzijos ir Švedijos sienos pusėje. Prieš užsisakydamas naują knygą, Rigaud paprastai perskaitydavo kelis jos puslapius, tačiau šiuo atveju jis nutuokė, jog tai bus vertingas veikalas ir surizikavo padaryti didelį užsakymą net nežvilgtelėjęs į knygą. Jis nejautė Voltaire'ui jokios simpatijos. Priešingai, smerkė filosofo pomėgį krapštinėtis prie knygų, paslapčia pridėdant ar pataisant ištraukas, užsiiminėti piratiniais leidimais už tikrųjų leidėjų nugarų. Tokia praktika kėlė vartotojų nepasitenkinimą: jie nepritarė prastesnės kokybės leidiniams. „Nuostabą kelia tai, kad savo karjeros pabaigoje Voltaire'as negalėjo susilaikyti neapgaudinėjęs knygų prekybininkų, – taip Rigaud skundėsi STN. – Būtų nieko tokio, jeigu dėl visų šių mažų gudrybių, apgavysčių ir melo būtų kaltinamas autorius. Bet, deja, apkaltinami spaustuvininkai, o dar dažniau mažmenine knygų prekyba besiverčiantys knygų pardavėjai“⁴. Voltaire'as sunkino knygų pardavėjų gyvenimą, bet jo knygos turėjo paklausą.

Dauguma kitų Rigaud knygyno knygų visai nepasižymėjo „volteriškumu“. Jo knygų prekybos katalogai rodo, kad prekybininkas iš dalies specializavosi prekiauti medicinos knygomis, kurios visada buvo paklausios Monpeljė dėl čia buvusio universiteto žymaus Medicinos fakulteto. Rigaud taip pat buvo atsargus ir su protestantų darbais, nes Monpeljė priklausė hugenotų teritorijai. Kai

² Tokį požiūrį pateikia Theodore Besterman, *Voltaire* (New York, 1969), p. 433–434; Daniel Mornet, „Les enseignements des bibliothèques privées (1750–1780)“, *Revue d'histoire littéraire de la France* 17 (1910): 449–492; dabar rengiama vadovaujant Voltaire'o fondui bibliografinė studija, kuri pakeis atgyvenusią Georges Bengesco bibliografiją.

³ Tolesnis tyrinėjimas remiasi 99 laiškais iš Rigaud dosjė, esančio tarp Société typographique de Neuchâtel, Bibliothèque de la ville de Neuchâtel, Switzerland (toliau trumpinama STN) dokumentų, bei kita medžiaga iš vertingo STN archyvo.

⁴ 1771 m. liepos 27 d. Rigaud laiškas STN.

pasikeisdavo valdžia, jis atsiveždavo kelis uždraustų knygų krovinius⁵. Apskritai Rigaud aprūpindavo savo klientus įvairiomis knygomis. Jų vertė siekė mažiausiai 45 000 livrų, o tai buvo pats didžiausias knygų inventorių Monpeljė ir greičiausiai, remiantis įgaliotųjų tiekėjų (*subdélégué intendant's*) ataskaita, visoje Langedoko provincijoje⁶.

Rigaud užsakymai iš STN rodo jo verslo pobūdį. Skirtingai negu kiti stambūs provincijos verslininkai, kurie spekuliuodavo šimtu ar daugiau knygos egzempliorių, kol aptikdavo bestselerį, jis retai kada užsisakydavo daugiau kaip pusę, t. y. 50, vieno veikalo egzempliorių. Rigaud daug skaitė, konsultavosi su pirkėjais, naudojosi savo komercinės korespondencijos atgarsiais ir studijavo STN bei kitų tiekėjų katalogus (1785 m. STN katalogas apėmė 750 knygų). Paskui jis išsirinkdavo apie dešimt pavadinimų knygų ir užsisakydavo tiek jų egzempliorių, kad susidarytų 50 svarų vertės minimalaus svorio kroviny, kurį vežikai nugabendavo už mažiausią kainą. Jeigu knygas pavykdavo pelningai parduoti, Rigaud pakartodavo užsakymą, tačiau paprastai laikėsi mažų užsakymų taisyklės; užsakymus kartodavo keturis ar penkis kartus per metus. Tokiu būdu jis išsaugodavo kapitalą, iki minimumo sumažindavo riziką, sukurdavo dideles ir įvairias knygų atsargas, o jo parduotuvė veikiai ištuštėdavo, nes galėjo patenkinti bet kokio pobūdžio literatūros poreikį visame regione.

Rigaud užsakymai, aiškiai matomi iš STN sąskaitų, rodo, kad knygų prekybininkas savo pirkėjams siūlė visko po truputį – kelionių knygų, novelių, istorijos ir religijos darbų, o kartais ir mokslinių bei filosofinių traktatų. Neteikdamas pirmenybės savo paties pomėgiams, atrodo, kad jis visiškai tiksliai nutuokdavo kitų poreikius ir gyveno remdamasis pripažinta knygų prekybos išmintimi, kurią vienas iš STN pirkėjų išsakė taip: „Geriausia knyga knygų prekybininkui yra ta knyga, kurią sekasi parduoti“⁷. Atsižvelgiant į verslo pobūdį, Rigaud sprendimas iš karto užsisakyti trisdešimt egzempliorių devynių tomų apimties „Questions sur l'Encyclopédie“ („Enciklopedijos klausimų“) atrodo tikrai ypatingas. Jis negalėjo investuoti pinigų į paprastą veiklą, nejausdamas jo tikrojo poreikio, – ir vėlesni užsakymai parodė, kad jis apskaičiavo tiksliai. 1772 m. birželio 19 d., netrukus po to, kai buvo gautas paskutinis siuntinys su paskutiniu tomą, Rigaud užsisakė kitą tuziną komplektų; be to, jis pakartojo užsakymą dar du kartus, praėjus dvejiems metams, nors iki to laiko STN jau buvo baigusi savo atsargas. Šis leidinys buvo išspausdintas milžinišku 2 500 egzempliorių tiražu, ir knygų pardavėjai nėrėsi iš kailio skubėdami jį įsigyti. Taigi toks Rigaud pirkimas nereiškė proto aptemimo. Jis reiškė, kad „volterianizmas“ labai greitai paplito tarp senojo režimo skaitytojų.

⁵ Rigaud užsakymų stilius akivaizdžiai matomas iš jo laiškų STN ir STN's Livres de Commission, kur jis pateikia savo užsakymų lenteles. 1774 m. birželio d. ir 1777 m. gegužės 23 d. laiškuose paskelbti Rigaud turimų knygų sąrašai.

⁶ Madeleine Ventre, *L'imprimerie et la librairie en Languedoc au dernier siècle de l'Ancien Régime* (Paris and The Hague, 1958), p. 227.

⁷ 1784 m. rugpjūčio 22 d. B. André laiškas STN.

2. Kaip atrodo „Questions“ („Klausimų“) įsigijimas atsižvelgiant į Rigaud ryšius su kitais knygų pardavėjais iš Monpeljė? 1777 m. knygų prekybos almanachas išvardijo devynis iš jų⁸:

Spaustuvininkai - knygų prekybininkai

Aug. Fraç. Rochardas
Jeanas Martelis

Knygų prekybininkai

Isaacas-Pierre'as Rigaud
J. B. Faure
Albertas Ponsas
Tournelis
Basconas
Cézary
Fontanelis

Tačiau, remiantis STN komisionieriaus pranešimu, jų buvo tiktai septyni⁹. Rigaud ir Ponsas susivienijo ir visiškai dominavo vietinėje prekyboje. Cézary ir Faure užkliuvo vidurinėje eilėje, o likusieji buvo ties bankroto riba. Miesto skaitytojus, linkusius į nuotykių ieškojimą, atsitiktiniai knygrišiai ir gatvės prekiautojai-išnešiotojai taip pat šiek tiek aprūpindavo knygomis, dažniausiai nelegaliomis. Pavyzdžiui, panelė Bringand, žinoma kaip „studentų motinėle“, laikė tą uždraustą vaisių antro aukšto kambaryje po lova kairėje, kaip buvo rašoma kratos, suorganizuotos pačių knygų pardavėjų, protokole¹⁰. Daugumoje provincijos miestų knygų prekyba atitiko vienodą modelį, kurį galima būtų apžvelgti kaip seką koncentriškų ratų: centre – viena ar dvi firmos, besistengiančios monopolizuoti rinką; aplink jas – keli smulkūs verslininkai, gebantys išsilaikyti dėl prekybos specializacijos, pardavinėdami pigius leidinius arba senas knygas, kurdami skaitymo kabinetus (*cabinets littéraires* – *literatūriniai kabinetai*), knygrišyklas arba gabendami savo prekes į provinciją; o pakraščiuose – nelegalūs prekeiviai uždrausta literatūra, pasirodantys ir išnykstantys rinkoje.

Užsakęs „Questions“ („Klausimų“) siuntą, Rigaud įtvirtino savo poziciją vietinės prekybos centre. Susijungimas su Ponsu 1770 m. suteikė jam pakankamai kapitalo, todėl jis galėjo sėkmingai kovoti su išpareigojimų nevykdančiais skolininkais, išverti nepasisekusius krovinių gabenimus, bankroto krizes – o tai dažnai prislėgdavo smulkesnes firmas. Be to, Rigaud elgėsi negailestingai. Kai Cézary, vienam iš vidutinių verslininkų, 1781 m. nepavyko sumokėti mokesčių, Rigaud išstūmė jį iš verslo, pakurstęs jo kreditorius. Jie atsisakė Cézary suteikti galimybę iš naujo suplanuoti išmokėjimus, už skolas įgrūdo į kalėjimą, privertė parduoti prekes aukcione, kuriame numušė kainas ir susišlavė knygas. Teikdamas pagalbą Rigaud kontroliavo daugumą Monpeljė knygrišių ir darydamas jiems spaudimą sukeldavo gaisrą ir netikėtai kliūtis kitiems knygų pardavėjams. 1789 m. iš jų liko tik vienas,

⁸ *Manuel de l'auteur et du libraire* (Paris, 1777), p. 67.

⁹ 1778 m. rugpjūčio 29 d. Jeano-François Favarger laiškas STN.

¹⁰ Kratų dokumentai saugomi Bibliothèque nationale, Ms. français 22075, fol. 355.

t. y. Abrahamas Fontanelis, kuris išliko mokus vien literatūrinių kabinetų (*cabinet littéraire*) dėka. Fontanelis pasakojo STN, kad šie kabinetai „provokavo siaubingus sero Rigaud, norėjusio likti vieninteliu ir kiekvieną dieną rodžiusio jam neapykantą, pykčio priepuolius“¹¹.

Rigaud nenaikino savo priešininkų pagal naujųjų laikų Prancūzijos komerciniam kapitalizmui būdingą taisyklę „žmogus žmogui vilkas“. Jo paties, jo priešininkų bei daugelio kitų korespondencija rodo, kad knygų prekyba pergyveno sunkius laikus 1770-aisiais ir 1780-aisiais metais. Sunkiais laikais stambūs knygų pardavėjai išstumdavo smulkesnius, o tvirtieji išsilaikydavo ilgiau nei silpnesnieji. Rigaud priklausė stambiems užsakovams nuo pat veiklos su STN pradžios. Jis mieliau užsisakė savo „Questions“ („Klausimų“) egzempliorius iš Nešatelio, kur STN spausdino piratinį leidimą, nei iš Ženevos, kur Voltaire'o nuolatinis spaustuvininkas Gabrielis Crameris spausdino originalą, norėdamas laimėti daugiau laiko. Rigaud taip pat reikalavo geresnio aptarnavimo, kadangi kiti Monpeljė knygų pardavėjai, turėję reikalų su Crameriu, gaudavo savo knygas ankščiau nei jis. Dėl vėlavimo Rigaud apipildavo STN gausybe laiškų. Kodėl STN negali dirbti greičiau? Argi jiems nežinoma, kad jis praranda klientus? Ateityje jis bendradarbiausiąs su Crameriu, jeigu neįmanoma organizuoti greitesnio krovinių persiuntimo už mažesnę kainą.

Kai 1–3 tomai galiausiai atkeliavo iš Nešatelio, 4–6 tomai iš Ženevos jau buvo pardavinėjami kituose knygynuose. Rigaud palygino tekstus, kiekvieną jų žodį ir išsiaiškino, kad STN leidime nėra jokių papildymų, kuriuos buvo žadėta išgauti iš Voltaire'o apgaule. Tai kaipgi jis galėjo parduoti knygas be žadėtų „papildymų ir pataisymų“? Abipusių kaltinimų pilni laiški dažnai keliaudavo tarp Monpeljė ir Nešatelio, ir iš jų galima suprasti, kad Rigaud buvo pasirengęs pasinaudoti mažiausiu pranašumu, pasiektu prieš savo varžovus. Negana to, jis taip pat atskleidė, kad „Questions“ („Klausimai“) buvo pardavinėjami visame Monpeljė, nors ši knyga negalėjo būti legaliai platinama Prancūzijoje. Be jokios abejonės, Voltaire'o darbai buvo ne tik nelegaliai prekiaujama gatvėse, bet jie pasirodė besą ypač geidžiamas laimikis kovojant dėl pelno patiems stambiausiems knygų prekybininkams. Kai tokie verslininkai kaip Rigaud draskėsi dėl jų, Voltaire'as galėjo būti tikras, kad jo pastangos paskleisti savo idėjas pagrindiniais Prancūzijos komunikacijos kanalais nenuėjo niekais.

3. Voltaire'o ir Cramerio vaidmuo platinant leidinius yra problemiškas, nes neaišku, koks buvo Rigaud indėlis į „Questions“ („Klausimų“) komunikacijos ciklą. Rigaud žinojo, kad gauna ne pirmąjį leidimą. STN atsiuntė jam ir kitiems vartotojams lydraštį, kad jie perspausdina Cramerio tekstą, tačiau su paties autoriaus papildymais ir pataisymais, todėl jų variantas turėjo pranokti originalą. Vienas iš STN direktorių aplankė Voltaire'ą Ferney vietovėje 1770 m. balandį ir grįžo su pažadais, jog Voltaire'as pataisys išspausdintą tekstą, gautą iš Cramerio ir paskui

¹¹ 1781 m. kovo 6 d. Fontanelio laiškas STN.

išsiųs jį į Nešatelj, kur bus spausdinamas piratinis leidimas¹². Tai buvo dažnas Voltaire'o triukas. Tokiu būdu jis užsitikrindavo galimybę tobulinti savo knygų turinį ir didinti egzempliorių skaičių, taip pat pasiekti svarbiausią tikslą – ne pasipelnyti pardavinėdamas savo prozą spaustuvininkams, bet skleisti Šviečiamosios epochos idėjas. Pelno motyvas garantavo visų likusių grandžių veiksmingumą. Todėl, išgirdęs gandus apie STN ketinimus įsiveržti į jo rinką, Crameris išsakė savo protestą Voltaire'ui, šis savo ruožtu atšaukė savo pažadus STN, ir STN turėjo naudotis vėlesne teksto versija, gauta iš Ferney su minimaliais papildymais ir pataisymais¹³. Iš esmės ši nesėkmė nesužlugdė prekybos, nes rinka buvo pakankamai erdvi ir neperpildyta, todėl absorbavo ne tik STN, bet ir Mare Michelio Rey iš Amsterdamo bei kitų leidėjų produkciją. Knygų prekybininkai galėjo rinktis tiekėjus, o šie rinkosi pagal kainas, kokybę, greitį, prekių pristatymo patikimumą, siekdami kuo didesnės naudos. Rigaud nuolat bendradarbiavo su Paryžiaus, Liono, Rueno, Avinjono ir Ženevos leidėjais. Jis kiršino juos ir kartais užsisakydavo tą pačią knygą iš kelių leidėjų, kad būtų garantuotas, jog gaus leidinį anksčiau nei jo varžovai. Dirbdamas keliomis kryptimis, Rigaud galėjo lengviau manevruoti. Tačiau įsigydamas „Questions“ („Klausimus“) jis nemanė ir savo prekes gavo netiesioginiu Voltaire'o – Cramerio – Voltaire'o – STN keliu.

Šiuo keliu egzempliorius iš autoriaus pateko spaustuvininkui. Kad iš STN parduotuvės Nešateljio spaudos lankai pasiektų Rigaud, esantį Monpeljė, jiems reikėjo įveikti vieną iš sudėtingiausių maršrutų. Leidiniai galėjo keliauti dviem pagrindiniais keliais. Vienas ėjo iš Nešateljio į Ženevą, Turiną, Nicą (nebepriklausančią Prancūzijai) ir Marselį. Jis buvo saugesnis, nes buvo Prancūzijos pakraštyje – leidinių konfiskavimo tikimybė buvo mažesnė, tačiau šis kelias buvo ilgesnis ir todėl brangesnis. Kad pasiektų Rigaud parduotuvę, knygos turėjo būti pertemptos per Alpes ir pereiti visos tarpininkų armijos rankas – prekybos laivyno agentų, baržų valtininkų, vežikų, prekių sandėlių savininkų, laivų kapitonų ir uosto darbininkų. Geriausi šveicarų krovinių siuntėjai tvirtino, kad jie gali nugabenti 100 kilogramų krovinį į Nicą per mėnesį už 13 livrų ir 8 su, tačiau jų sąmata pasirodė toli gražu netiksli. Tiesioginis kelias iš Nešateljio į Lioną ir po to žemyn Reinu buvo greitas, pigus, lengvas, bet pavojingas. Kroviniai turėjo būti atplėšiami Prancūzijos pasienyje, tikrinami gildijos knygų prekybininkų ir karališkojo knygų inspektoriaus Lione, o paskui vėl iš naujo pakraunami į laivą ir dar kartą tikrinami Monpeljė¹⁴.

Visada atsargus Rigaud prašė STN pirmuosius „Questions“ („Klausimų“) toms gabenti aplinkiniu keliu, nes žinojo, kad gali pasikliauti savo agentu Marselyje Josepu Coulomb'u ir gauti knygas Prancūzijoje be jokių trukdymų. Knygos iškeliavo 1771 m. gruodžio 9 d., tačiau jos nebuvo gautos iki kovo mėnesio, kai Rigaud konkurentai jau prekiaavo pirmaisiais Cramerio leidimo tomiais. Antrasis ir trečiasis

¹² 1770 m. balandžio 19 d. STN laiškas Hagos knygų prekybininkams Gosse ir Ponet.

¹³ 1770 m. rugsėjo 15 d. STN laiškas Voltaire'ui.

¹⁴ Šie apskaičiavimai remiasi STN susirašinėjimu su gabenimo tarpininkais – Nicole Galliard'u iš Nyono ir Secrétano bei de la Serve iš Ouchy.

tomai atkeliavo liepos mėnesį, tačiau pritaikius pervežimo nuolaidą buvo nerūpes-tingai pakrauti ir todėl apgadinti. „Atrodo, kad mes atsilieiname penkiais ar šešiais tūkstančiais lygų“, – reiškė nepasitenkinimą Rigaud ir dar pridūrė, jog apgailestauja, kad neturi reikalų su Crameriu, kuris siunčia jau šeštąjį tomą¹⁵. Tuo metu STN turėjo daug rūpesčių dėl nenusisėkusios kontrabandinės operacijos Lione ir buvo beprarandanti Pietų Prancūzijos klientus. STN agentas, knygų verslininkas Josephas Louisas Berthoudis, apeidamas gildijos inspektorius gavo 4 ir 5-tą tomus, tačiau vėliau jo verslas sužlugo; dar labiau pablogino situaciją tai, kad Prancūzijos valdžia uždėjo 60 livrų mokesčius kiekvienam šimtui kilogramų importuojamų knygų. STN vėl teko rinktis Alpių kelią ir siūlyti nugabenti iki Nicos už 15 livrų kiekvieną šimtą kilogramų knygų, jeigu Rigaud padengs likusias išlaidas, įskaitant importo maito mokesčius. Tačiau Rigaud nusprendė, kad šis mokestis yra per didelis smūgis tarptautinei knygų prekybai ir nutraukė visus savo sandėrius su užsienio tiekėjais. Dėl naujos muitų politikos tapo pernelyg brangu slėpti tiek draudžiamas, tiek legalias knygas ir platinti jas įprastais komercijos kanalais.

1771 m. gruodžio mėn. STN agentas Nicoje Jacques Deandreis kažkoku būdu nusiuntė Rigaud krovinį su 6-uju „Questions“ („Klausimų“) tomu per Seto uostą, kuriame buvo planuojama uždaryti knygų importą. Vėliau Prancūzijos valdžia, suvokusi, kad vos nesužlugdė užsienio knygų prekybos, sumažino muitų tarifus iki 26 livrų už 100 kilogramų svorio. Rigaud pasiūlė savo tiekėjams pasidalyti išlaidas; jis mokės vieną jų trečdalį, jeigu šie apmokės likusius du trečdalius. Toks pasiūlymas tenkino STN, tačiau 1772 m. pavasarį Rigaud nusprendė, kad naudotis keliu per Nicą tokiomis sąlygomis yra per brangu. STN gavo daug skundų iš kitų savo klientų dėl tokių pat sutarčių sudarymo, todėl išsiuntė vieną iš savo direktorių į Lioną, ir šis įkalbėjo patikimesnį Liono verslininką L. M. Barret organizuoti jų leidinių gabenimą per vietinę gildiją ir toliau iki provincijos klientų. Šio susitarimo dėka paskutiniai trys „Questions“ („Klausimų“) tomai saugiai pasiekė Rigaud tų metų vasarą.

Pririkė nuolatinių pastangų ir didelių išlaidų, kad visas užsakymas pasiektų Monpeljė. Iki pat šio sandėrio pabaigos tiek Rigaud, tiek STN nesiliovė derinę tiekimo kelių. Dėl kintančio ekonominio ir politinio spaudimo jie turėjo nuolatos derinti susitarimus su sudėtingu tarpininkų pasauliu, kuris jungė spausuves su knygynais ir dažnai lėmė tai, kokia literatūra pasiekia Prancūzijos skaitytojus.

Iš visų išlikusių egzempliorių bibliografinės analizės galima teigti, kad skaitytojams buvo prieinami įvairūs tekstų variantai. Ištyrus Monpeljė notarinį archyvą, galima gauti žinių apie tai, kiek egzempliorių buvo paveldėta, iš aukcionų katalogų statistikos duomenų – apytikriai apskaičiuoti egzempliorių skaičių privačiose bibliotekose. Tačiau, turint omenyje visos prieinamos dokumentacijos būklę, neįmanoma pasakyti, kas buvo Voltaire'o knygų skaitytojai ir kaip jie reagavo į jo tekstus. Skaitymas tebėra viena iš pačių sudėtingiausių knygos egzistavimo visuomenėje tyrimo pakopų.

¹⁵ 1771 m. rugpjūčio 29 d. Rigaud laiškas STN.

4. Socialinės, ekonominės, politinės ir intelektualinės to laikotarpio sąlygos veikė visą knygos ciklą, tačiau Rigaud šią bendrąją įtaką jautė lokaliame kontekste. Jis pardavinėjo knygas 31 000 gyventojų miestui. Be svarbios tekstilės pramonės, Monpeljė – sename žymiame administraciniame ir religiniame centre – buvo daug kultūros institucijų: universitetas, Mokslų akademija, dvylika masonų ložių ir šešiolika vienuolynų. Kadangi Monpeljė buvo Langedoko provincijos žemių valdymo centras, čia buvo teismų ir gyveno daug teisininkų bei karaliaus tarnautojų. Jeigu jie buvo nors kiek panašūs į kitų provincijos centrų gyventojus¹⁶, tai turbūt buvo ir labai geri Rigaud pirkėjai ir tikriausiai domėjosi Šviečiamojo laikotarpio literatūra. Savo laiškuose Rigaud nenagrinėjo jų socialinės kilmės, bet pažymėjo, kad jie reikalaudavo Voltaire'o, Rousseau ir Raynalio kūrinių, daugiausiai prenumeruodavo „Encyclopédie“ („Enciklopediją“) ir netgi pageidavo tokių ateistinių traktatų kaip „Systemie de la nature“ („Gamtos sistema“) ir „Philosophie de la nature“ („Gamtos filosofija“). Negalima sakyti, kad Monpeljė buvo intelektualų užtėkium, bet jis buvo gera teritorija knygoms platinti. 1768 m. apžvalgininkas rašė: „Šiame mieste knygų prekyba yra pakankamai išplėtotą. Nuo tada, kai gyventojai panoro kaupiti bibliotekas, knygų pardavėjai rūpinosi, kad knygynai būtų pilni knygų“¹⁷.

Tokios palankios sąlygos buvo susiklosčiusios ir tuomet, kai Rigaud užsakė „Questions“ („Klausimus“). Bet ankstyvaisiais 1770-aisiais prasidėjo sunkūs laikai; 1780-aisiais Rigaud, kaip ir daugelis kitų knygų pardavėjų, skundėsi, kad labai sumažėjo jo verslas. Pagal standartinę C. E. Labrousse'o ataskaitą, visa Prancūzijos ekonomika tais metais buvo labai susilpnėjusi¹⁸. Žinoma, visi šalies finansai buvo apkarpyti – taigi todėl buvo ir siaubingas 1771-ųjų knygų tarifas, kuriuo Terray nesėkmingai bandė sumažinti deficitą, susikaupusį per Septynerių metų karą. Vyriausybė taip pat stengėsi likviduoti piratiškai išleistas ir uždraustas knygas, visų pirma sustiprindama policijos darbą 1771–1774 metais, o paskui pasitelkdama ir 1771 metų bendrosios knygų prekybos reformą. Savaimė aišku, jog šios priemonės sužlugdė komercinius Rigaud ryšius su STN ir kitomis leidyklomis, įsikūrusiomis aplink Prancūziją palankiomis viduramžių sąlygomis. Leidėjai užsienyje leisdavo originaliąją literatūrą, kuri nepereidavo cenzūros Paryžiuje, ir piratiniu būdu leisdavo knygas, kurias Paryžiaus leidėjai atmesdavo. Kadangi paryžiečiai turėjo monopoliją ir savo rankose buvo sutelkę visą legalią knygų leidybą, jų varžovai provincijose kūrė aljansus su užsienio leidyklomis ir jų požiūris į knygų siuntas iš užsienio, kurios būdavo pristatomos patikrinti gildijos salėse (*chambers syndicales*), buvo visiškai kitoks. Valdant Luji XIV, vyriausybė naudojo Paryžiaus gildiją nelegaliai prekybai stabdyti; tačiau Luji XV valdymo sąlygos buvo visai negriežtos, kol paga-

¹⁶ Robert Darnton, *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie 1775–1800* (Cambridge, Mass., 1979), pp. 273–299.

¹⁷ Anonimas, „État et description de la ville de Montpellier, fait en 1758“ iš *Montpellier en 1768 et en 1836 d'après deux manuscrits inédits*, red. J. Berthelė (Montpellier, 1909), p. 55. Šis išsamus tuometinio Monpeljė aprašymas yra svarbiausias šaltinis, iliustruojantis pateiktą teiginį.

¹⁸ C. E. Labrousse, *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution* (Paris, 1944).

liau, žlugus Choiseulio ministerijai (1770 m. gruodyje), vėl prasidėjo griežtas laikotarpis. Taigi Rigaud ryšiai su STN puikiai klestėjo tomis ekonominėmis ir politinėmis sąlygomis, kurios knygų prekyboje buvo nusistovėjusios nuo ankstyvojo aštuonioliktojo amžiaus ir kurių žlugimas prasidėjo kaip tik tuo metu, kai pirmosios dėžės su „Questions“ („Klausimais“) buvo gabenamos tarp Nešatelio ir Monpeljė.

Kitokių pavyzdžių galima būti pateikti atliekant kitus tyrinėjimus, nors nebūtinai turėtų būti pritaikytas šis modelis, o galbūt ir visiškai nepritaikytas. Nemanau, kad knygos istorija turėtų būti parašyta pagal standartinį modelį, bet stengiausi parodyti, kad pritaikius vieną conceptualią schemą skirtingos jos dalys gali būti susietos tarpusavyje. Knygotyrininkai gali naudotis skirtingomis schemomis. Jie gali sutelkti dėmesį į visą Langedoko knygų prekybą, kaip padarė Madeleine Ventre; arba į bendrą Voltaire'o bibliografiją, kaip Giles Barber, Jeromas Vercruysse'as; arba į bendrąjį aštuonioliktojo amžiaus knygų prekybos modelį Prancūzijoje, kaip François Furet ir Robertas Estivalsas¹⁹. Tačiau kad ir kaip knygotyrininkai apibrėžtų tyrinėjimo objektą, jie vis tiek nesugebės jo atskleisti, jeigu nesusies visų elementų, kurie perduodant rašytinį tekstą veikia kaip viena ištisa grandinė. Kad mano teiginys taptų aiškesnis, aš dar kartą apibūdinsiu visą grandinę, pabrėždamas klausimus, kurie buvo sėkmingai išnagrinėti ar kuriuos jau būtų pats laikas išsiaiškinti.

1. **Autoriai.** Nekreipiant dėmesio į gausybę žymių autorių biografijų, pagrindinės autorystės sąlygos daugeliu istorinių laikotarpių vis dar lieka neišsiaiškintos. Kada rašytojai galėjo būti nepriklausomi nuo turtingų didikų, valstybės ir gyventi tik atsiduodami savo plunksnai? Kokia buvo ta literatūrinė karjera ir kaip buvo jos siekiama? Kaip rašytojai bendravo su leidėjais, spaustuvinkiniais, knygų pardavėjais, kritikais ir vienas su kitu? Kol į šiuos klausimus nėra atsakyta, tol galutinai nesuprasime rašytinio teksto perdavimo. Voltaire'as sugebėjo palaikyti slaptus ryšius su piratiniais knygų leidėjais, nes rašymas nebuvo pagrindinis jo pragyvenimo šaltinis. Zola teigė, jog rašytojo laisvė priklausė nuo to, ar jis sugebėdavo parduoti savo kūrinį už didžiausią kainą²⁰. Kaip galėjo įvykti toks pasikeitimas? Johno Lough darbuose galima rasti atsakymą, tačiau dar sistemingesnį Prancūzijos literatūrinio pasaulio tyrinėjimą būtų galima atlikti remiantis policijos dokumentais, literatūriniais almanachais ir bibliografijomis („La France littéraire“ pateikia 1137 rašytojų vardus ir publikacijas per 1757 metus ir 3089 – per 1784 metus). Dar neišsiaiškinta situacija yra Vokietijoje dėl Vokietijos susiskaldymo, užsitęsio iki 1871 metų. Tačiau vokiečių mokslininkai pradeda naudotis tokiais šaltiniais kaip „Das gelehrte Deutschland“, kuriame pateikiama 4000 autorių 1779 metais ir kuris padeda nustatyti autorių, leidėjų ir skaitytojų ryšius regioniniuose ir monografiniuose veikaluose.

¹⁹ Ventre, *L'Imprimerie et le librairie en Languedoc*; François Furet, „La 'librairie' du royaume de France au 18e siècle“, *Livre et société I* (1965): 3–32; Robert Estivals, *La statistique bibliographique de la France sous la monarchie au XVIIIe siècle* (Paris ir The Hague, 1965). Šis bibliografinis veikalas bus išspausdintas Voltaire'o fondo lėšomis.

²⁰ John Lough, *Writer and Public in France from the Middle Ages to the present day* (Oxford, 1978), p. 303.

se²¹. Maringo Berengo parodė, kaip daug galima sužinoti apie autoriaus ir leidėjo santykius Italijoje²². O A. S. Collinso darbas pateikia puikų autorystės aprašymą Anglijoje, nors jį reikėtų papildyti ir nuo XVIII amžiaus tęsti toliau²³.

2. **Leidėjai.** Pasirodžius straipsniams, išspausdintiems "Journal of Publishing History" ir tokiose monografijose kaip Martino Lowry "The World of Aldus Manutius" („Aldo Manucijaus pasaulis", 1979, Cornell Univ. Press), Roberto Patterno "Charles Dickens and His Publishers" („Čarlzas Dikensas ir jo pasaulis", 1978, Oxford Univ. Press) ir Gary Starko "Entrepreneurs of Ideology: Neoconservative Publishers in Germany, 1890–1933" („Ideologijos antreprenieriai: neokonservatyvūs leidėjai Vokietijoje, 1890–1933", 1981, Univ. of North Carolina Press), pagrindinis leidėjų vaidmuo dabar jau darosi aiškus. Tačiau dar reikėtų labai sistemingai panagrinėti leidėjo, kaip ryškos figūros, evoliuciją, priešpriešinant jį pagrindiniam knygų pardavėjui ir spaustuvininkui. Istorikai beveik nesinaudoja rašytiniais leidėjų šaltiniais, nors šie yra patys turtingiausi iš visų knygos istorijos šaltinių. Pavyzdžiui, *Cotta Verlag* archyvuose Marbache yra mažiausiai 150 000 dokumentų, tačiau jie buvo tik peržvelgti nagrinėjant Goethe, Schillerį ir kitus žymius autorius. Beveik galima garantuoti, jog tolesnis šių dokumentų tyrinėjimas pateiktų labai daug informacijos apie knygos galią XIX amžiaus Vokietijoje. Kaip leidėjai pasirašydavo sutartis su autoriais, užmegzdavo ryšius su knygų pardavėjais, derėdavosi su politine valdžia, tvarkydavo finansus, knygų tiekimą, gabenimą ir viešumą? Atsakymai į šiuos klausimus, suteikdami abipusės naudos, nukeltų knygos istoriją į socialinės, ekonominės ir politinės istorijos teritoriją.

Niukaslo ir Bordo masinės literatūros ir technikos instituto (Bordeaux Institut Littérature et de techniques de masse) istorinės bibliografijos projektas rodo, jog toks kelias disciplinas apimantis tyrinėjimas jau prasidėjo. Bordo grupė pabandė nustatyti knygos kelią, tyrinėdama skirtingas distribucines sistemas, siekdama atskleisti įvairių socialinių grupių literatūrinę patirtį šiuolaikinėje Prancūzijoje²⁴. Niukaslo mokslininkai tyrinėjo difuzijos procesus, kiekybiniu aspektu analizuodami literatūros užsakymo sąrašus, kuriais nuo XVII amžiaus pradžios

²¹ Norėdami susipažinti su dabartiniais vokiečių tyrinėjimais, žiūrėkite: Helmuth Kiesel ir Paul Münch, *Gesellschaft und Literatur im 18. Jahrhundert. Voraussetzung und Entstehung des literarischen Marktes in Deutschland* (Munich, 1977); Franklin Kopitzsch, red. *Aufklärung, Absolutismus und Bürgertum in Deutschland* (Munich, 1976); Herbert G. Göpfert, *Vom Autor zum Leser* (Munich, 1978).

²² Marino Berengo, *Intellettuai e librai nella Milano della Restaurazione* (Turin, 1980). Ap-skritai prancūziškoji *histoire du livre* versija Italijoje buvo sutikta mažiau entuziastingai negu Vokietijoje; žiūrėkite: Furio Diaz, „Metodo quantitativo e storia delle idee“, *Rivista storica italiana* 78 (1966): 932–947.

²³ A. S. Collins, *Authorship in the days of Johnson* (London, 1927); A. S. Collins, *The Profession of Letters (1780–1832)* (London, 1928); naujesnis šios srities darbas yra John Feather, „John Nourse and His Authors“, *Studies in Bibliography* 34 (1981).

²⁴ Robert Eskarpi, *Le litteraire et le social. Eléments pour une sociologie de la littérature* (Paris, 1970).

iki XIX amžiaus pabaigos parduodami literatūrą labai plačiai naudojo britų leidėjai²⁵. Panašų darbą būtų galima atlikti ir su leidėjų katalogais bei prospektais, kurie yra renkami tokiuose moksliniuose centruose kaip Niuberio biblioteka (Newberry Library). Reikėtų panagrinėti ir knygų reklamą. Būtų galima labai daug sužinoti apie požiūrį į knygas ir jų turinį panagrinėjus, kaip jos buvo pristatytos (kokia buvo pristatymo strategija, į kokias vertybes buvo kreipiamas dėmesys) įvairaus pobūdžio lektūroje, pradedant žurnalų skelbimais ir baigiant sieniniais plakatais. Pasinaudodami reklaminiais laikraščių skelbimais, amerikiečių mokslininkai nustatė rašytinio žodžio paplitimą pačiose kolonijinės visuomenės gelmėse²⁶. Nagrinėdami leidėjų dokumentus, jie sugebėjo pasiekti net XIX ir XX amžius²⁷. Tačiau, nelaimei, leidėjai savo užrašus dažnai laiko beverčiais. Nors kartais atsitiktinai jie išsaugo kokio nors autoriaus laišką, tačiau išmeta buhalterines knygas ir komercinius dokumentus, kurie knygotyrininkui dažniausiai yra vertingiausi istorijos šaltiniai. Knygos centras Kongreso bibliotekoje dabar svarsto leidėjų archyvų žinyno rengimo klausimą. Jeigu archyvus būtų galima išlaikyti ir išnagrinėti, tai visa Amerikos istorija įgautų naują perspektyvą.

3. Spaustuvininkai. Kur kas daugiau žinoma apie spaustuves nei kitus knygų gamybos ir platinimo etapus, nes tai buvo labai mėgstama analitinės bibliografijos studijų tema, kurios tikslas, kaip apibrėžia R. B. McKerrow ir Philipas Gaskellis, yra „nušviesti spausdinto teksto plitimą, paaiškinant visą knygos gamybos procesą“²⁸. Labai daug bibliografai nuveikė teksto kritikos srityje, ypač nagrinėdami Shakespeare'o kūrybą. Svarbios jų prielaidos – pradedant knygos struktūra, jos spausdinimo procesu ir baigiant originaliu tekstu, pavyzdžiui, dingusiais Shakespeare'o rankraščiais. Tokią tyrinėjimo kryptį neseniai sukritikavo D. F. McKenzie²⁹. Tačiau jeigu ir niekuomet nepavyktų atkurti pradinių Shakespeare'o teksto variantų, bibliografai vis tiek sugebėtų įrodyti įvairius teksto leidimus, jų skirtingas ištakas, spausdinimą ir būklę – būtinus dalykus spausdinto teksto plitimo studijoms. Bibliografų taikomi metodai padeda aptikti spaustuvininkų užrašus (dokumentus) ir atveria naują, archyvinį, spaudos istorijos etapą. Iš D. F. McKenzie, Leono Voet,

²⁵ Peter John Wallis, *The Social Index. A new Technique for Measuring Social trends* (Newcastle upon Tyne, 1978).

²⁶ Šiuo metu Williamas Gilmore'as baigia stambų mokslinio tyrimo darbą, kuriame nagrinėjamas knygų plitimas kolonijinėje Naujojoje Anglijoje. Apie politinius ir ekonominius kolonijinės spaudos aspektus rašė Stephen Botein, "Meer Mechanics' and an Open Press: Business and Political Strategies of Colonial American Printers", *Perspectives in American History* 9 (1975): 127–225; Bernard Bailyn ir John B. Hensch, *The Press and the American Revolution* (Worcester, Mass., 1980), kuriame plačiai cituojami ankstesni Amerikos knygų istorijos darbai.

²⁷ Apie vėlesnio laikotarpio Jungtinių Amerikos Valstijų knygos istoriją rašė Hellmut Lehman-Haupt, *The Book in America* (New York, papild. leid., 1952).

²⁸ Philip Gaskell, *A New Introduction to Bibliography* (New York and Oxford, 1972), peface. Gaskelio darbe pateikiama bendra šio dalyko analizė.

²⁹ D. F. McKenzie, "Printers of the Mind: Some Notes on Bibliographical Theories and Printing House Practices", *Studies in Bibliography* 22 (1969): 1–75.

Raymondo de Roover ir Jacques Rychnerio darbų dabar galime puikiai įsivaizduoti, kaip veikė spaudos įmonės naudojamos rankinės spaudos staklės (apytikriai 1500–1800 metais)³⁰. Dar daugiau reikėtų nuveikti tyrinėjant vėlesnįjį laikotarpį ir ieškant atsakymo į tokius klausimus: Kaip spaustuvininkai apskaičiuodavo kainas ir organizuodavo gamybą, ypač spaustuvininkų ir žurnalistų darbui įgavus platesnį užmojį? Kaip pasikeitė knygos biudžetas XIX amžiaus pirmajame dešimtmetyje, pradėjus naudoti mašinomis pagamintą popierių bei atsiradus linotipui 1880 m.? Kaip nauji technologiniai pasikeitimai veikė darbo rinką? Kokį vaidmenį visoje darbininkų istorijoje atliko keliaujantys spaustuvininkai – ryškus ir karingai nusiteikęs darbininkų klasės sektorius? Pašaliečiui analitinė bibliografija gali pasirodyti paslaptinga, tačiau ji galėtų įnešti labai didelį indėlį į socialinę, taip pat į literatūros istoriją ir būtų dar pikantiškesnė, jeigu apimtų spaustuvininkų vadovus ir autobiografijas, pradedant Thomasu Platteriu, Thomasu Gentu, N. E. Restifu de la Bretonne'u, Benjaminu Franklinu ir Charlesu Manby Smithu.

4. Knygų vežėjai. Labai mažai žinoma, kaip knygos iš spaustuvių pasiekdavo knygynus. Labiau, nei įsivaizduojame, literatūros istorijai galėjo daryti įtaką vežimai, kanalų baržos, prekybiniai laivai bei paštas. Nors transporto priemonės tikriausiai nebuvo labai svarbios tokiuose dideliuose prekybos centruose kaip Londonas ir Paryžius, tačiau atokesniuose rajonuose jos galėjo nulemti verslo plėtrą ir nuosmukį. Iki XIX amžiaus knygos pirkėjams buvo siunčiamos neįrištos, kad šie patys galėtų įsirišti pagal savo skonį ir finansines galimybes. Knygos buvo transportuojamos dideliuose storo popieriaus ryšuliuose, dėl to jos lengvai permirkdavo lietuje ir nusitrindavo nuo storos virvės. Palyginus knygas, pavyzdžiui su tekstile, jų tikroji vertė buvo menka, tačiau dėl lapų dydžio ir svorio gabenimas buvo labai brangus. Todėl gabenimo kainos sudarė didelę bendrosios knygų kainos dalį ir buvo labai reikšmingos leidėjams ir jų marketingo strategijai. Dauge lyje Europos vietų rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais spaustuvininkai negalėdavo būti tikri, jog knygų siuntos bus nugabentos, nes vežikai, apleidę gurguoles, eidavo nuimti derliaus. Prekyba su Baltijos šalimis nutrūkdavo po spalio mėnesio, nes užšaldavo uostai. Keliai tai atsiverdavo, tai užsidarydavo dėl karo, politikos arba netgi dėl draudimų. Nuo XVI amžiaus iki šių dienų neortodoksinė literatūra dideliais kiekiais buvo gabenama pagrindiniu būdu, todėl jos įtaka keitėsi priklausomai nuo kontrabandinio gabenimo intensyvumo. O kitų žanrų literatūra – pigūs pasakų ir padavimų leidimai arba sensacingi romanai – buvo platinama

³⁰ D. F. McKenzie, *The Cambridge University Press 1696–1712*, 2 vols. (Cambridge, 1966); Leon Voet, *The Golden Compasses*, 2 vols. (Amsterdam, 1969 and 1972); Raymond de Roover, "The Business Organization of the Platin Press in the Setting of Sixteenth-Century Antwerp", *De gulden passer* 24 (1956): 104–120; Jacques Rychner, "Al'ombre des Lumières: coup d'oeil sur la main d'oeuvre de quelques imprimeries du XVIIIe siècle", *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 155 (1976): 1925–1955; Jaques Rychner, "Running a Printing House in Eighteenth-Century Switzerland: The Workshop of the Société typographique de Neuchâtel", *The Library*, 6th ser., 1 (1979): 1–24.

pasitelkus specialią platinimo sistemą. Nors dabar jau bandoma išsiaiškinti kai kuriuos minėtus klausimus³¹, tačiau jiems reikėtų skirti dar daugiau dėmesio.

5. Knygų pardavėjai. Iš H. S. Bennetto klasikinės studijos apie ankstyvąją šiuolaikinę Angliją, L. C. Wrotho – apie kolonijinę Ameriką, H.J. Martino – apie XVII amžiaus Prancūziją ir Johanno Goldfriedricho – apie Vokietiją galima susidaryti išsamų knygos prekybos evoliucijos vaizdą³². Tačiau dar daugiau reikėtų panagrinėti knygų pardavėjo, kaip kultūros agento, darbą. Knygų pardavėjas buvo tarpininkas, reguliuojantis paklausos ir pasiūlos santykius. Mes dar pakankamai nežinome apie socialinę ir intelektinę aplinką tokių žmonių kaip Rigaud, apie jų vertybes ir skonį, kaip jie buvo prisitaikę prie tos visuomenės, kurioje gyveno. Knygų pardavėjai taip pat veikė ir komercijos pasaulyje, kuris tai išsiplėsdavo, tai susiaurėdavo panašiai kaip diplomatijos pasaulis. Kokie dėsniai lėmė knygų prekybos imperijos pakilimą ir nuopuolį? Palyginus tautų istorijas, galima būtų suvokti kai kurias bendras tendencijas: didžiųjų centrų – Londono, Paryžiaus, Frankfurto ir Leipzigo – icentrinę jėgą, pritraukiančią provincijos leidyklas į savo orbitas, taip pat ir ją atsveriančią tendenciją – provincijos pirklių ir tiekėjų laisvą susitelkimą tokiose teritorijose kaip Lježas, Bujonas, Nešatelis, Ženeva ir Avinjonas. Bet daryti tokius palyginimus yra sunku, nes įvairiose šalyse prekyba vyko per skirtingas institucijas, o visa medžiaga apie tai kaupiama skirtinguose archyvuose. Londono knygų leidėjų kompanija, Paryžiaus knyginkų ir spaustuvininkų susivienijimas (Communauté des libraires et imprimeurs de Paris), taip pat Leipzigo ir Frankfurto mugės darė labai didelę įtaką knygos istorijos raidai Anglijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje³³.

Nepaisant to, knygos visur buvo parduodamos kaip prekės. Kiek drąsesnis jų tyrinėjimas atskleistų naują perspektyvą literatūros istorijoje. Jamesas Barnesas, Johnas Tebbelis ir Frédéricas Barbier įrodė, koks svarbus ekonominis veiksnys buvo XIX amžiaus knygų prekyboje Anglijoje, Amerikoje ir Prancūzijoje³⁴. Tačiau dar

³¹ Pavyzdžiui, žiūrėkite: J. P. Belin, *Le commerce des livres prohibes à Paris de 1750 à 1789* (Paris, 1913); Jean-Jacques Darmon, *Le colportage de librairie en France sous second empire* (Paris, 1972); Reinhart Siegert, *Aufklärung und Volkslektüre exemplarisch dargestellt an Rudolph Zacharias Becker und seinem 'Noth- und Hülfsbüchlein' mit einer Bibliographie zum Gesamtthema* (Frankfurt am Main, 1978).

³² H. S. Bennet, *English Books Readers 1475 to 1557* (Cambridge, 1952); H. S. Bennett, *English Books Readers 1558–1603* (Cambridge, 1965); L. C. Wroth, *The Colonial Printer* (Portland, 1938); Martin, *Livre, pouvoirs et société*; Johann Goldfriedrich ir Friedrich Kapp, *Geschichte des deutschen Buchhandels*, 4 vols. (Leipzig, 1886–1913).

³³ Cyprian Blagden, *The Stationers' Company, A History, 1403–1959* (Cambridge, 1960); Martin, *Livre, pouvoirs et société*; Rudolf Jentzsch, *Der deutsch-lateinische Büchermarkt nach den Leipziger Ostermesskatalogen von 1740, 1770 und 1800 in seiner Gliederung und Wandlung* (Leipzig, 1912).

³⁴ James Barnes, *Free Trade in Books: A Study of the London Book Trade since 1800* (Oxford, 1964); John Tebbel, *A History of Book Publishing in the United States*, 4 t. (New York, 1972–1981); Frédéric Barbier, *Trois cents ans de librairie et d'imprimerie*.

nuodugniau būtų galima panagrinėti kredito mechanizmus arba derybas dėl vekselių, kaip buvo mėginama pasipriešinti mokėjimų nutraukimui ir atsiskaitymui už spaudinius grynais. Knygų prekyba, kaip ir kitos verslo rūšys, Renesanso ir kitais ankstyvojo modernizmo laikotarpiais buvo rizikinga, tikrai mažai žinoma apie jos taisykles.

6. **Skaitytojai.** Nepaisant gausybės literatūros apie skaitymo psichologiją, fenomenologiją, tekstologiją ir sociologiją, skaitymas vis tiek išlieka paslaptingas reiškinys. Kaip skaitytojai iššifruoja spausdinto teksto ženklus? Kokią įtaką šiai patirčiai daro socialiniai reiškiniai? Kaip ta patirtis keitėsi? Literatūros mokslininkai Wayne'as Boothas, Stanley Fishas, Wolfgangas Iseris, Walteris Ongas ir Jonathanas Culleris skaitymą įvardija svarbiu teksto kritikos objektu, nes literatūrą jie suvokia kaip prasmingą veiklą bendroje komunikacijos sistemoje³⁵. Knygotyrininkai galėtų pasinaudoti literatūros mokslininkų teiginiais apie fiktyvią auditoriją, menamus skaitytojus, interpretuojamąsias bendruomenes.

Nors kritikai išmano, kaip pasinaudoti rašties istorija (jie ypač gerai pažįsta XVII amžiaus Angliją), jie visi linkę manyti, jog spausdintas tekstas visuomet vienodai veikė skaitytojų emocijas. Tačiau XVII amžiaus Londone gyvenančio miestelėno pasaulio suvokimas skiriasi nuo XX amžiaus amerikiečių profesoriaus. Per amžius pasikeitė ir pats skaitymas. Dažnai buvo skaitoma garsiai ir grupėse arba slapta, ir mes šiandien net negalime įsivaizduoti jo intensyvumo. Carlo Ginzburgas parodė, kiek daug prasmės XVI amžiaus malūnininkas galėjo suteikti tekstui, o Margaret Spufford pademonstravo, kad *Areopagitica* eroje dar paprastesni darbininkai siekė spausdinto žodžio tobulumo³⁶. Ankstyvojo modernizmo laikotarpiu Europoje visur, pradedant pačiu aukščiausiuju Montaigne'o rangų ir baigiant Menocchio, skaitytojai išspausdavo iš knygų prasmę. Jie ne tik paprasčiausiai jas iššifruodavo. Skaitymas buvo aistra dar prieš prasidedant *Lesewut* ir *Wertherfieber* romantinei epochai, ir jau buvo *Sturm und Drang*, nepaisant greitojo skaitymo srovės paplitimo ir mechaninio požiūrio į literatūrą, suvokiant ją kaip informacijos šifravimą ir iššifravimą.

Tačiau tekstai suformuoja skaitytojų požiūrį nepaisant jų aktyvumo. Kaip pabrėžė Walteris Ongas, pirmieji "The Canterbury Tales" („Kenterberio pasakojimai“) ir "A Farewell to Arms" („Atsisveikinimas su ginklais“) puslapiu sukuria

³⁵ Pavyzdžiui, žiūrėkite: Wolfgang Iser, *The Implied Reader: Patterns of Communication in prose Fiction from Bunyan to Beckett* (Baltimore, 1974); Stanley Fish, *Self-Consuming Artifacts. The Experience of Seventeenth-Century Literature* (Berkeley and Los Angeles, 1972); Stanley Fish, *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities* (Cambridge, Mass., 1980); Walter Ong, "The Writer's Audience is always a Fiction," *PMLA* 90 (1975): 9–21; Susan R. Suleiman ir Inge Crosman, *The Reader in the Text: Essays. Audience and Interpretation* (Princeton, 1980).

³⁶ Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1980); Margaret Spufford, "First Steps in Literacy: The Reading and Writing Experiences of the Humblest Seventeenth-Century Spiritual Autobiographers", *Social History* 4 (1979): 407–435.

tokią atmosferą ir suteikia skaitytojui tokį vaidmenį, kurio jis niekaip negali išvengti, nesvarbu, kad ir ką jis manytų apie keliones į šventąsias vietas ar pilietinius karus³⁷. Tipografija, taip pat stilius ir sintaksė iš tiesų nulemia teksto prasmės raišką. D. F. McKenzie parodė, jog nepadorusis, nepaklusnysis Congreve'as 1709 metais leidiniui "Works" („Raštai“) pasirinko mažą formatą, kuris tvarkingojo klasicizmo laikotarpiu įsigalėjo daugiau knygos dizaino, o ne cenzūravimo dėka³⁸. Skaitymo istorija turėtų atkreipti dėmesį į tai, kaip griežtai tekstai būdavo cenzūruojami ir kaip laisvai juos skaitytojai interpretuodavo. Tokia įtampa vyravo visur, skaitant bet kokiais knygas, o tokie išskirtiniai kūriniai kaip Lutherio „Psalms“ („Psalms“), Rousseau "Le Misanthrope" („Mizantropas“) ir Kierkegaard'o tekstai apie Izaoko aukojimą – tai tik keletas pavyzdžių.

Nors įmanoma nustatyti didžiuosius praeities kūrinius, eilinių žmonių skaitymo patirtis vis tiek mums liks neaiški. Tačiau turėtume atkurti bent didesnę skaitymo socialinio konteksto dalį. Debatai dėl tylojo skaitymo viduramžiais pateikė išpūdingų skaitymo įgūdžių įrodymų³⁹, o Vokietijos skaitančiosios visuomenės, kuri buvo labai smarkiai išaugusi XVIII ir XIX amžiais, tyrinėjimai parodė, kokią svarbią vietą skaitymas užėmė kultūriniame buržuazijos sluoksnio gyvenime⁴⁰. Vokiečių mokslininkai labai daug nusipelnė studijuodami bibliotekų istoriją ir įvairias suvokimo rūšis⁴¹. Remiantis Rolfo Engelsingo iškelta teorija, šie tyrinėjimai rodo, jog skaitymo įgūdžiai pasikeitė XVIII amžiaus pradžioje. Prieš šią *Skaitymo revoliuciją* (*Leserevolution*) skaitytojai nuolat skaitydavo vis tuos pačius tekstus, ypač Bibliją. Po to jie paskubomis perskaitydavo įvairaus pobūdžio literatūrą, ypač romanus ir periodiką, siekdami tokia veikla save labiau pradžiuginti nei lavintis. Intensyvių skaitymą pakeitė ekstensyvisis, nes spausdintas tekstas daugiau jau nebuvo laikomas sakraliniu. Pasaulį užgriuvo skaitymo lavina, ir spausdinti tekstai tapo prekėmis, kuriomis buvo galima atsikratyti taip parastai kaip ir vakarykščiais laikraščiais. Tokia skaitymo revoliucijos interpretacija neseniai suabejojo Reinhartas Siegertas, Martinas Welke ir kiti jaunosios kartos mokslininkai, kurie pastebėjo „intensyvių“ pabėgėlių literatūros skaitymą: almanachų ir laikraščių, ypač Rudolpho Zachariaso Beckerio didaktinės knygos „Noth-und Hülfsbüchlein“ („Bėdos ir paramos knygelė“), kuri buvo la-

³⁷ Walter Ong, "The Writer's Audience Is Always a Fiction", pp. 9–21.

³⁸ D. F. McKenzie, "Typography and Meaning: The Case of William Congreve", *Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens* 4 (1981): 81–125.

³⁹ Paul Saenger, "Silent Reading: Its Impact on Late Medieval Script and Society", *Viator*, forthcoming.

⁴⁰ Žiūrėkite: Otto Dann, red., *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation: Ein europäischer Vergleich* (Munich: C. H. Beck, 1981), kuriame pateikta išsami bibliografija.

⁴¹ Vieni iš naujausių darbų yra Paul Raabe, red., *Öffentliche und private Bibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert: Raritätenkammern, Forschungsinstrumente oder Bildungsstätten?* (Bremen and Wolfenbüttel, 1977). Pastarųjų metų šios krypties tyrinėjimams didžiausią įtaką darė Hanso Roberto Jauso teoriniai darbai, būtent *Literaturgeschichte als Provokation* (Frankfurt am Main, 1970).

bai žymus Goethe's laikų (*Goethezeit*) bestseleris⁴². Nesvarbu, skaitymo revoliucijos koncepcija pasitvirtins ar ne, tačiau ji padėjo susieti šiuolaikinį skaitymo tyrinėjimą su socialine ir kultūros istorija⁴³. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie raštingumo tyrinėjimą⁴⁴, kuris padėjo mokslininkams atskleisti neapibrėžtas įvairiapusiškos skaitymo tendencijas prieš du tris amžius ir naudojantis knygomis nustatyti keleto visuomenės sluoksnių skaitytojus. Kuo žemesnis sluoksnius, tuo tyrinėjimas buvo intensyvesnis. Per pastarąjį dešimtmetį populiarioji literatūra tapo mėgstama mokslinio tyrinėjimo tema⁴⁵, nepaisant nuolatos stiprėjančios tendencijos nagrinėti pigių brošiūrų, pavyzdžiui, *Bibliothèque bleue* (*Žydrosios bibliotekos*) ir autonomiškos masinės kultūros ryši ir skirtumus tarp „elito“ ir „populiariosios“ kultūros. Dabar būtų visai neadekvatu teigti, jog kultūriniai pasikeitimai vyko dėl linijinių ar vertikalų pokyčių. Įvairios srovės veikė tiek vertikaliai, tiek horizontaliai, susiliedamos ir susimaišydamos. Tokie charakteriai kaip Gargantua, Cinderella ir Buscon išiliejo į literatūrą įvairiomis formomis – į tautosaką, pasakas ir padavimus, taip pat ir į sudėtingesnę literatūrą, o jų identitetai keitėsi atitinkamai pagal tautybę ir žanrą⁴⁶. Galima netgi pastebėti eilinių herojų pasikeitimus almanachuose. Kaip gali Vargšo Ričardo (*Poor Richard*) reinkarnacija į Geraširdį Ričardą (*le Bonhomme Richard*) nusakyti literatūrinės kultūros pasikeitimus Amerikoje ir Prancūzijoje? Ir ką būtų galima sužinoti apie Vokietijos ir Prancūzijos santykius, panagrinėjus Nevykėlį Kurjerį (*der hinkende Bote, le messager boiteux* – *šlubas pasiuntinys*) ir almanachų gabenimą per Reino upę?

Tokie klausimai kaip kas ką skaito, kokiomis sąlygomis, koku metu ir koki poveikį tai daro, sieja skaitymo tyrinėjimą su sociologija. Knygotyrininkai gali pasimokyti iš Douglaso Wapleso, Bernardo Berelsono, Paulo Lazarsfeldo ir Pierre'o Bourdieu darbų, kaip tokius klausimus nagrinėti. Galima būtų pasidomėti Čikagos

⁴² Rolf Engelsing, *Analphabetentum und Lektüre. Zur Sozialgeschichte des Lesens in Deutschland zwischen feudaler und industrieller Gesellschaft* (Stuttgart, 1973); Rolf Engelsing, *Der Bürger als Lesser: Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800* (Stuttgart, 1974); Siegert, *Aufklärung und Volkslektüre*; Martin Welke, „Gemeinsame Lektüre und frühe Formen von Gruppenbildungen im 17. und 18. Jahrhundert: Zeitungslesen in Deutschland“, in *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation*, pp. 29–53.

⁴³ Tokio pritaikymo pavyzdžiu gali būti Rudolf Schenda, *Volk ohne Buch* (Frankfurt am Main, 1970); Rainer Gruenter, red., *Lesser und Lesen im achtzehnten Jahrhundert* (Heidelberg, 1977) ir Herbert G. Göpfert, *Lesen und Leben* (Frankfurt am Main, 1975).

⁴⁴ Žiūrėkite: François Furet ir Jacques Ozouf, *Lire et écrit: l'alphabétisation des Français de Calvin à Jules Ferry* (Paris, 1978); Lawrence Stone, „Literacy and Education in England, 1640–1990“, *Past and Present* 42 (1969): 69–139; David Cressy, *Literacy and the Social Order: Reading and Writing in Tudor and Stuart England* (Cambridge, 1980); Kenneth A. Lockridge, *Literacy in Colonial New England* (New York, 1974); Carlo Cipolla, *Literacy and Development in the West* (Harmondsworth, 1969).

⁴⁵ Norėdami apžvelgti ir apibendrinti šį tyrinėjimą, žiūrėkite: Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (New York, 1978).

⁴⁶ Kaip pavyzdys, padedantis geriau suprasti masinę kultūrą, yra Robert Mandrou, *De la culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles. La Bibliothèque bleue de Trovers* (Paris, 1964). Šiuolaikinį požiūrį, apimantį daugiau masinės kultūros pažinimo aspektų, pateikia Roger Chartier, *Figures de la guesuserie* (Paris, 1982).

universiteto Graduate Library mokykloje nuo 1930 iki 1950 m. vykusiu skaitymo tyrinėjimu, kurio medžiaga vis dar kartais pasirodo Gallupo ataskaitose⁴⁷. O istorinio rašymo sociologinės srovės pavyzdžiu gali būti Richardo Alticko, Roberto Webbo ir Richardo Hoggarto darbai apie Anglijos darbininkų klasės skaitymą (ir neskaitymą) per pastaruosius du šimtmečius⁴⁸. Visi šie tyrinėjimai iškelia naują problemą – kaip spausdintas tekstas veikia žmonių mąstymą. Ar žmonių mąstymas pasikeitė išradus spaudą? Galbūt į šį klausimą negalima rasti vieno mus tenkinančio atsakymo, nes jis apima daug skirtingų gyvenimo aspektų moderniojoje Europoje, o tai ir įrodė Elizabeth Eisenstein⁴⁹. Tačiau turėtumėme geriau suprasti, ką knygos reiškė žmonėms. Knygos duodant priesaiką, pasikeičiant dovanomis, skiriant prizus, suteikiant palikimus padeda mums geriau suvokti jų reikšmę įvairiose visuomenėse. Knygų ikonografija taip pat įrodo jų galią, nes net beraščiai darbininkai sėdėdavo bažnyčiose žiūrėdami į lenteles su Mozės paveikslėliais. Knygų vieta folklore ir liaudies kūrybos motyvai knygoje rodo, kad įtaka buvo abipusė, žodinei kūrybai siejantis su rašytine, ir kad knygas reikėtų tyrinėti nepamirštant jų sąsajos su aplinka⁵⁰. Tyrinėjimus galima atlikti įvairiai, tačiau, kad ir kokia būtų jų kryptis, reikia siekti kuo plačiau atskleisti, kaip spausdintu tekstu buvo bandoma suvokti žmonių gyvenimo sąlygas.

Nesunku nuklysti nuo platesnių apibendrinamųjų tyrinėjimų, nes knygotyrininkai labai dažnai nukrypsta į savo specifiką ir su niekuo nesusijusias specializacijas. Jų darbai gali būti taip fragmentizuoti (nors ir besiremiantys tik vienos šalies literatūra), jog atrodytų visiškai beviltiška traktuoti knygotyra kaip savarankišką mokslą, išskiriant ją iš daugelio istorinių disciplinų. Tačiau pačioms knygoms nei lingvistinių, nei tautinių ribų nėra. Dažnai knygas rašydavo autoriai, kurie priklausė internacionaliam literatūros pasauliui, jos būdavo surinktos spaustuvinių, kurie

⁴⁷ Douglas Waples, Bernard Berelson ir Franklyn Bradshaw, *What Reading Does to People* (Chicago, 1940); Bernard Berelson, *The Library's Public* (New York, 1949); Elihu Katz, "Communication Research and the Image of Society: The Convergence of Two Traditions", *American Journal of Sociology* 65 (1960): 435–440; John Y. Cole ir Carol S. Gold, red., *Reading in America* 1978 (Washington, D. C., 1979). Gallupo ataskaitas žiūrėkite: American Library Association, *Book Reading and Library Usage: A Study of Habits and Perceptions* (Chicago, 1978). Daugelis šių ankstesnių sociologijos veikalų tebėra vertingi ir gali būti studijuojami kartu su Pierre Bourdieu darbais, ypač Pierre Bourdieu, *La distinction: Critique sociale du jugement* (Paris, 1979).

⁴⁸ Richard D. Altick, *The English Common Reader. A Social History of the Mass Reading Public 1800–1900* (Chicago, 1957); Robert K. Webb, *The British Working Class Reader* (London, 1955); Richard Hoggart, *The Uses of Literacy* (Harmondsworth, 1960; 1-as leid., 1957).

⁴⁹ Elizabeth L. Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change*, 2 vols. (Cambridge, 1979); Anthony T. Grafton, "The Importance of Being Printed", *Journal Interdisciplinary History* II (1980): 265–286; Michael Hunter, "The Impact of Print", *The Book Collector* 28 (1979): 335–352; Roger Chartier, "L'Ancien Régime typographique: Réflexions sur quelques travaux récents", *Annales: Economies, sociétés, civilisations* 36 (1981): 191–209.

⁵⁰ Kai kurias iš šių temų nagrinėja Eric Havelock, *Origins of Western Literacy* (Toronto, 1976); Jack Goody, red., *Literacy in Traditional Societies* (Cambridge, 1968); Jack Goody, *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge, 1977); Walter Ong, *The Presence of the Word* (New York, 1970); Natalie Z. Davis, *Society and Culture in Early Modern France* (Stanford, 1975).

nekalbėjo savo gimtąja kalba, jas parduodavo prekeiviai, kuriems nacionalinių sienų neegzistavo, ir skaitytojai jas skaitydavo ne gimtąja, o kitomis kalbomis. Tyrinėjimo objekto – knygų taip pat negalima priskirti tik kuriai nors vienai disciplinai. Nei istorija, nei literatūra, nei ekonomika, nei sociologija, nei bibliografija negali tiksliai įvertinti visų knygos gyvavimo aspektų. Taigi dėl tokios knygų prigimties knygotyra turi būti tarptautinė ir savo tyrinėjimams taikyti daugumos disciplinų metodus. Tačiau knygotyra nestokoja koncepcinio vientisumo, nes knygos komunikacijos ciklas, nepaisant jo sudėtingumo, yra nuoseklus. Šis straipsnis ir yra bandymas suvokti tą sudėtingumą ir parodyti, kad ši nauja istorijos kryptis kai kuriose šalyse užima priešakines pozicijas.

Iš anglų kalbos vertė R. Kriaučiūnienė ir A. Navickienė

Red. pastaba: Lietuvos bibliotekose nėra beveik visų autoriaus nurodytų šaltinių ir literatūros, todėl straipsnio vertėjos nesiryžta taisyti jų bibliografinio aprašo pagal šių dienų reikalavimus.

WHAT IS THE HISTORY OF BOOKS?

ROBERT DARNTON

Summary

The article presents the Lithuanian translation (made by R. Kriaučiūnienė and A. Navickienė) of the publication "What is the History of Books?" by Robert Darnton. R. Darnton is a world-known book historian working at the History Department of Princeton University in the United States. For the first time author's theoretical reflections on the question what is the history of books were publicized in the conference "Books and Society in history", which took place in Boston on 24–28 of June, 1980. In English this material is published in the proceedings of the conference – *Books and Society in history* / Ed. By K. E. Carpenter. New York; London, 1983. XXIII, 254 p., and in the journal of American Academy of Arts and Sciences – *Daedalus* (CXI (1982), Nr. 3, p. 65–83).